

نگرش تاریخی به انجمنهای علمی در ایران

محمدعلی امیرشیبانی

□ در میان انواع ساختار کنش متقابل علمی، انجمنهای علمی یکی از اشکال سازمان یافته ارتباطات علمی هستند. ارتباطات علمی، بسته به میزان ثبات، تراکم و شدتشان، ساختار معینی به خود می‌گیرند که از ساده‌ترین و کم‌دوام‌ترین انواع ساختار کنش متقابل تا نهادی‌ترین و پردوام‌ترین اشکال سازمان یافته فعالیت فکری را دربرمی‌گیرند. میزان پیچیدگی و تنوع شکلها و الگوهای ساختاری کنش متقابل علمی که به میزان تراکم آن وابسته است، نشاندهنده سطح پیشرفت علم در یک جامعه معین است.

نویسنده در این مقاله پس از توصیف ویژگیهای انجمنهای علمی و پیشینه آن در غرب، انجمنهای علمی در ایران را از بدو پیدایش تاکنون، مورد بررسی قرار داده و سرانجام به جمع‌بندی مشکلاتی که فراراه آنان قرار دارد می‌پردازد. نویسنده وعده کرده است که در شماره آینده رهیافتهای پیشنهادی خود را برای بسط و گسترش انجمنهای علمی ارائه کند.

مقدمه

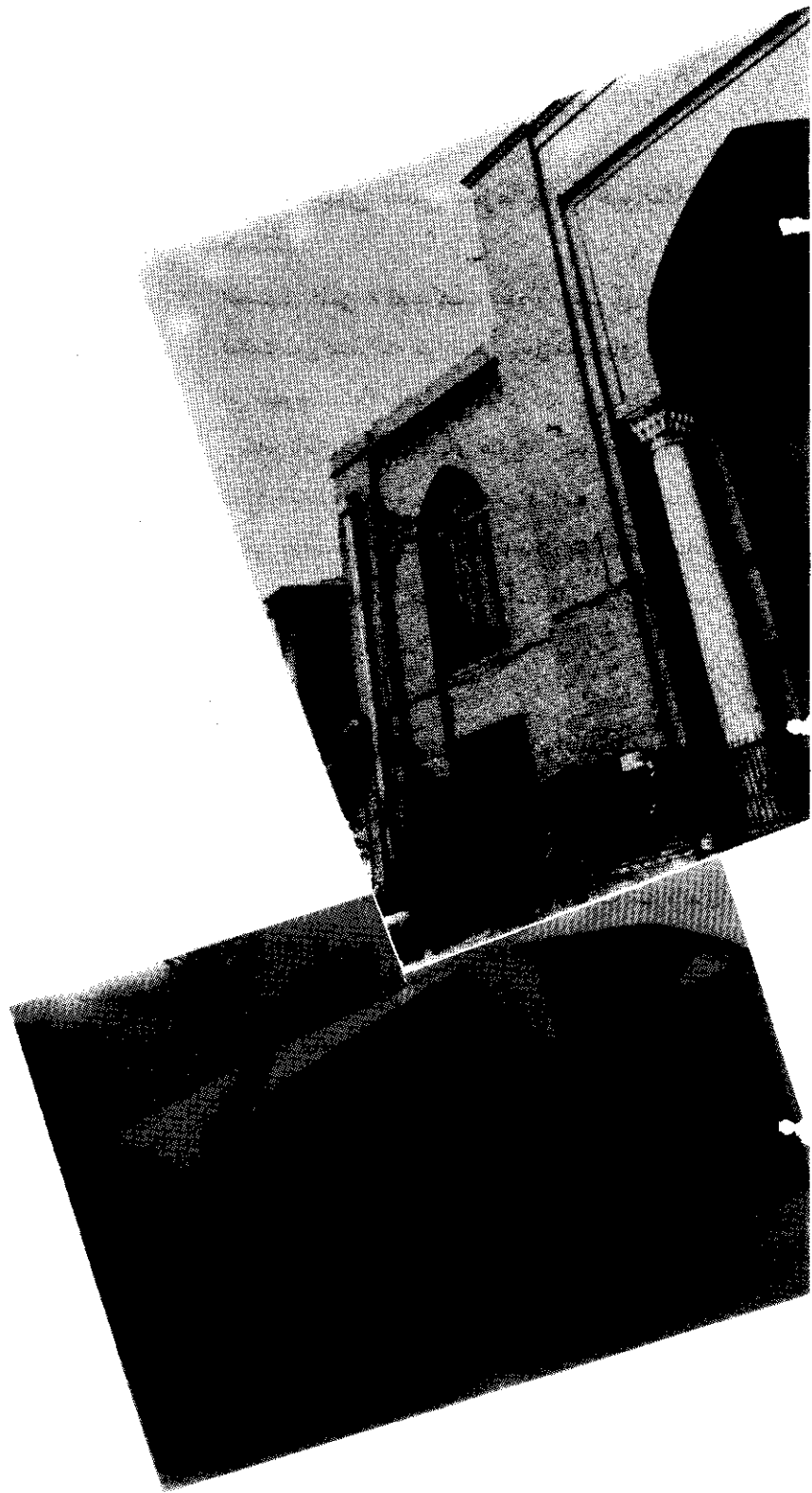
انجمن علمی، سازمانی تخصصی است که بر اساس توافق و شرکت داوطلبانه گروهی از افراد متخصص در یک رشته علمی شکل می‌گیرد و به بخشی از روابط موجود و کنش متقابل بین عاملان نقشهای علمی که به صورت مجموعه‌ای از ساختها و روابط رسمی و غیررسمی، پایدار و ناپایدار، در سطح ملی و بین‌المللی وجود دارد، انتظام و انسجام می‌بخشد. در انجمنهای علمی، تخصص، عمدتاً به معنای داشتن یک درجه علمی دانشگاهی است، اما سطح تخصص لازم برای عضویت، در جوامع مختلف و رشته‌های علمی متفاوت، فرق می‌کند. برای تشخیص و تمایز انجمنهای علمی از سایر مجامع علمی و یا حرفه‌ای و صنفی می‌توان شاخصهایی برای آنها در نظر گرفت که عبارت اند از:

۱. شرایط علمی مؤسسان، مدیران و اعضای انجمن:

مؤسسان و مدیران انجمنهای علمی، معمولاً از شخصیتهای علمی شناخته شده و معتبر رشته علمی خود هستند که به دلیل خدمات یا مدارج علمی در میان متخصصان همان رشته علمی و یا در اجتماع علمی شهرت دارند. اهداف و وظایف یک انجمن علمی ایجاب می‌کند که مدیران آن تواناییهای علمی لازم را برای رساندن انجمن به اهدافش داشته باشند. موفقیت یک انجمن علمی تا حد زیادی به حضور و فعالیت متخصصان و دانشمندان برجسته‌ای در آن انجمن بستگی دارد که به فعالیت علمی اشتغال دارند. عضویت در انجمنهای علمی به منظور حفظ کیفیت علمی انجمن، محدود به مدارج علمی معینی است. اعتبار و تداوم فعالیتهای انجمن و کمیت و کیفیت این فعالیتها، به تحرک علمی انجمن که معلول توانایی و تحرک علمی اعضای آن است بستگی دارد.

۲. تخصصی بودن انجمنهای علمی:

انجمنهای علمی معمولاً در یک رشته علمی و یا رشته‌های

علمی نزدیک به هم فعالیت می‌کنند. بنابراین سازمانهایی تخصصی هستند و از این حیث از فرهنگستانهای علوم متمایزند.

۳. اهداف و وظایف انجمنهای علمی:

انجمنهای علمی که تجلی روابط پایدارتر و انسجام‌یافته‌تر ارتباطات علمی هستند، از سویی خود محصول این همکاری و ارتباط هستند و از سوی دیگر در جهت ایجاد، گسترش، تعمیق و تسهیل ارتباطات علمی ایفای نقش می‌کنند. بیشتر انجمنهای علمی کار خود را با هدف پیشبرد و توسعه علم آغاز کرده‌اند و اهداف و وظایفی صرفاً علمی را برای خود برگزیده‌اند لذا از این حیث از انجمنهای صنفی و حرفه‌ای متمایز هستند. در حقیقت تفکیک انجمنهای علمی از مجامع حرفه‌ای و صنفی بر اساس اهداف و وظایف آنها که نشان‌دهنده مضمون اصلی فعالیت آنان است صورت می‌گیرد. اما اینکه انجمنهای علمی، در جوامع مختلف و رشته‌های علمی متفاوت، تا چه حد در اهداف اولیه خود باقی مانده‌اند بحث دیگری است. آن‌گونه که مک‌لود (Macleod) و کالینز (Collins) نشان داده‌اند، تعداد کمی از انجمنهای علمی صرفاً در چهارچوب اهداف علمی خود باقی مانده‌اند و به اهداف صنفی نیز پرداخته‌اند.^۱ توجه به اهداف صنفی تا حد زیادی به میزان

حرفه‌ای شدن رشته علمی در جامعه مربوط می‌شود. گرایشهای صنفی در میان پزشکان، وکلا و مهندسان که از هویت صنفی قویتری برخوردارند، شدیدتر است.

۴. انجمنهای علمی سازمانهایی غیرانتفاعی هستند:

انجمنهای علمی به قصد کسب سود و تقسیم آن بین اعضا فعالیت نمی‌کنند. البته غیرانتفاعی بودن انجمنهای علمی به این مفهوم نیست که آنها به کسب درآمد نمی‌پردازند. یکی از منابع تأمین هزینه انجمنهای علمی، درآمد حاصل از ارائه انواع خدمات مشاوره‌ای، پژوهشی و آموزشی است. اما تمامی درآمدهای انجمن صرف اجرای برنامه‌های علمی انجمن می‌شود و اعضا از درآمدها و دارایی انجمن هیچ‌گونه سهمی ندارند.

۵. انجمنهای علمی به دولت وابسته نیستند:

شاخص دیگری که در تمایز انجمنهای علمی باید مورد توجه قرار گیرد، عدم وابستگی سازمانی آنها به دولت است. تشابه اهداف و وظایف و انواع فعالیت سازمانهای علمی وابسته به دولت با انجمنهای علمی، آنها را در زمره این‌گونه انجمنها قرار نمی‌دهد. از سوی دیگر، کمک دولت به انجمنهای علمی و همکاریهای دوجانبه‌ای که بین سازمانهای دولتی و انجمنهای علمی به وجود می‌آید و یا حتی نظارتی که دولت، از طریق وضع قوانین، بر فعالیت انجمنهای علمی اعمال می‌کند موجب نمی‌شود که آنها را در شمار سازمانهای دولتی به حساب آوریم. انجمنهای علمی از نظر سازمانی و تشکیلاتی، مؤسساتی مستقل هستند که بر اساس اساسنامه و به وسیله مدیران منتخب اعضای خود اداره می‌شوند.

۶. سازمان و تشکیلات انجمنهای علمی:

ساختار و انتظام درونی انجمنهای علمی که متناسب با

متخصص و بسیج قابلیت‌های علمی آنان، تازه نگه‌داشتن اطلاعات علمی اعضا، انتشار کتب و نشریات علمی، تشکیل کارگاهها و دوره‌های آموزشی، برگزاری گردهماییهای علمی در سطح ملی و بین‌المللی، برقراری ارتباط با انجمنهای علمی دیگر کشورها، ترغیب و تشویق متخصصان و پژوهشگران، برگزاری مسابقات علمی و اهدای بورسهای آموزشی و پژوهشی و ... از جمله وظایف انجمنهای علمی است.

تاریخ تشکیل و سیر تحول انجمنهای علمی در جهان:

تحولات اجتماعی قرن هفدهم در اروپا و بویژه در انگلستان آزادی بیان و انتشار افکار و نتایج بررسیهای علمی را بدون ترس از تعقیب و تکفیر، ابتدا در زمینه علوم تجربی، تأمین کرد و شرایط مساعدی برای تحولات علمی - معرفتی را فراهم آورد. نیاز به گزارش مشاهدات و نتایج پژوهشهای علمی قوت گرفت. دانشمندانی که علاقه‌های مشترکی داشتند، ارتباط بیشتری پیدا کردند. گسترش ارتباطات علمی، ابتدا محافل و تشکلهایی را پدید آورد که ساختاری پایدار نداشتند اما همین محافل به تدریج، زمینه تشکیل سازمانهای علمی ساخت یافته و بادوام را فراهم ساختند. آکادمی لینه‌اروم (Linceorum) در سال ۱۶۰۳

■ انجمنهای علمی قائم به گروه معدودی

از افراد متخصص هستند. با خسته شدن، کناره‌گیری، فوت و یا هر دلیل دیگر و متوقف شدن فعالیت آنها، انجمن دیگر قادر نیست به فعالیت‌های خود ادامه دهد.

تأسیس شد. گالیله یکی از اعضای این آکادمی بود. آکادمی دیگری که در سال ۱۶۶۰ با هدف پیشبرد و توسعه علوم طبیعی تأسیس شد، انجمن سلطنتی انگلستان بود. آکادمی

■ از سال ۱۳۴۰ به بعد تشکیل انجمنهای علمی و گسترش فعالیت‌های علمی آنها بیشتر به چشم می‌خورد.

اهداف و وظایف آنها شکل می‌گیرد، شاخص دیگری برای تمایز انجمنهای علمی است. انجمن علمی نیز مانند هر سازمان دیگر با ارکان خود و وظایفی که هر یک از این ارکان بر عهده دارند تعریف می‌شود. گسترش سازمان درونی انجمنهای علمی و افزایش تقسیم کار بین گروههای کاری و بخشهای تخصصی به میزان فعالیت انجمن بستگی دارد. مقررات حاکم بر انجمنهای علمی از دو طریق به وجود می‌آید: اول: مقرراتی که از اختیار اعضای انجمن خارج است و از طریق دولت و دستگاههای اجرایی ناظر بر کار انجمنهای علمی، اعمال می‌شود. چگونگی و دامنه این نوع مقررات در کشورهای مختلف متفاوت است. دوم: برآیند تمایلات اعضا که در اساسنامه انجمن و سایر آیین‌نامه‌های مصوب اعضای انجمن منعکس می‌شود.

وظایف انجمنهای علمی:

شیوه‌ها و روشهایی که انجمن برای رسیدن به اهدافش انتخاب می‌کند، وظایف انجمن را تشکیل می‌دهند. مجموعه این وظایف، دستور کار یا برنامه انجمن را به وجود می‌آورد. بیشتر انجمنهای علمی، وظایفی کمابیش مشابه را در برابر خود قرار می‌دهند. اما ویژگیهای مربوط به شرایط اجتماعی و علمی رشته تخصصی در عمل بر تعیین اولویتها و میزان تحرک و موقعیت انجمن در انجام این یا آن وظیفه تأثیر می‌گذارد. میزان موفقیت انجمنهای علمی در انجام این وظایف، شاخص اصلی تحرک علمی آنهاست. ایجاد ارتباطات علمی بین بخشهای مختلف آموزشی، پژوهشی، اجرایی و تولیدی و تسهیل تبادل و گردش اطلاعات و تجربیات بین این مراکز، مشارکت در برنامه‌ریزیهای تخصصی، تشکل و تجهیز نیروهای

صورت گرفته است. تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۲۵ و تأسیس وزارتخانه‌ای به نام وزارت علوم در سال ۱۲۳۷، اولین گامها برداشته شده در راه دستیابی به علوم و فنون جدید در کشور ما را نشان می‌دهد. پس از تأسیس دارالفنون و توقف فعالیتهای آن پس از چند سال، تشکیل مؤسسات علمی جدید تقریباً تا بیش از ۷۵ سال معوق ماند و مجدداً از سال ۱۳۰۰، نهادهای علمی جدیدی به وجود آمد. دارالمعلمین در سال ۱۳۰۲، مدرسه حقوق و علوم سیاسی و مدرسه مهندسی در سال ۱۳۰۶ و مدارس فلاحت، طب و دواسازی، علوم سیاسی و اقتصادی، حقوق، دارالمعلمین عالی و مدرسه عالی سیاسی و حقوق در سال ۱۳۰۷ تأسیس شدند. مدرسه دواسازی و مدرسه عالی دندانسازی در سال ۱۳۰۹، آموزشگاه عالی کشاورزی در سال ۱۳۱۱ و دانشسرای عالی در سال ۱۳۱۲ تشکیل گردیدند. در سال ۱۳۱۳، پس از گذشت ۸۸ سال از تأسیس دارالفنون، دانشگاه تهران تأسیس شد. در حقیقت گسترش سازمانهای علمی و تأسیس رشته‌های علمی دانشگاهی در ایران پس از تأسیس دانشگاه تهران صورت گرفته است. در عین حال، گسترش رشته‌های علمی، همزمان انجام نشده است. رشته‌های مربوط به گروه پزشکی و حقوق، زودتر از سایر رشته‌ها گسترش یافتند. تشکیل رشته‌های علمی در فاصله سالهای ۳۰-۱۳۲۰

علوم فرانسه نیز در سال ۱۶۶۶ تشکیل شد. «در قرن ۱۸ گسترش آکادمیهای علوم در سرتاسر اروپا ادامه یافت و تا سال ۱۷۹۰، تعداد آنها به حدود ۲۲۰ آکادمی بالغ شد»^۲. تسهیل ارتباطات علمی و گسترش آنها برای مبادله اندیشه‌ها و نتایج تحقیقات و چاپ و انتشار منظم آثار علمی و فراهم کردن امکان بررسی و ارزیابی کار افراد توسط جامعه علمی، از کارکردهای مهم آکادمیها بود. رشد علوم تجربی در قرن ۱۸، زمینه تشکیل انجمنهای علمی تخصصی را فراهم ساخت. انجمنهای علمی در اروپا و آمریکا، عمدتاً از نیمه دوم قرن ۱۹ گسترش یافتند. امروز انجمنهای علمی توانسته‌اند فعالیتهای خود را از سطح ملی به سطح منطقه‌ای و بین‌المللی ارتقا دهند و با وجود تخصصی شدن هرچه بیشتر علوم و چند شعبه شدن رشته‌های علمی و تشکیل انجمنهای تخصصی‌تر، در عین حال تعداد اعضای انجمنهای علمی در کشورهای پیشرفته به طور مستمر افزایش یافته است. در سال ۱۹۹۱، متوسط تعداد اعضا در ۱۰ انجمن گروه علوم پایه در آمریکا، ۲۸۷۸۴ نفر و در ژاپن، ۵۲۰۲ نفر بوده است. این رقم در گروه فنی و مهندسی و گروه پزشکی به ترتیب، در آمریکا، به ۷۳۹۹۰ و ۴۷۴۳۳ و در ژاپن به ۱۳۹۳ و ۱۰۳۰۵ نفر می‌رسد.^۳ ذیلاً، به تاریخ انجمنهای علمی در ایران و مشکلاتی که فرا راه گسترش آنان قرار دارد خواهیم پرداخت.

تاریخ تشکیل انجمنهای علمی در ایران:

تاریخ تشکیل انجمنهای علمی در ایران از تاریخ تشکیل سازمانهای علمی آموزشی و پژوهشی و آشنایی نیروهای متخصص با فعالیتهای علمی جهان جدا نیست. بررسی سیر تحول مراکز آموزشی و پژوهشی و همچنین نشریات علمی نشان می‌دهد که کشور ما تقریباً تا پیش از جنگ جهانی دوم از علم و جهان علمی بیخبر بوده و از آن زمان به بعد نیز تا پیش از دهه ۴۰، گسترش مراکز و نشریات علمی به کندی

■ یکی از مشکلات انجمنهای علمی در ایران، دشواریهای قانونی بوده است. ریشه موانع

قانونی در این واقعیت نهفته است که در ایران به طور سنتی، نسبت به سازمانهای غیردولتی با بدگمانی و تردید نگاه می‌شده است.

نسبت به دهه گذشته کاهش یافت اما از سال ۱۳۳۰ به بعد مجدداً شدت گرفت و در دهه ۴۰ و ۵۰ شدت بیشتری پیدا کرد.

به ۱۴۰۰ نفر رسید که دارای مدارک مهندسی و دکترا در رشته‌های مختلف فنی و مهندسی بودند. از میزان فعالیتهای علمی این کانون تا پیش از سال ۱۳۳۹ اطلاعی به دست نیامد. اما بررسی سالنامه‌های کانون از سال ۱۳۳۹ به بعد نشان می‌دهد که فعالیتهای آن بیشتر جنبه صنفی داشته است. از کل اعضای کانون در سال ۱۳۳۸، ۳۶/۴ درصد مهندسان برق و ماشین، ۱۷/۷ درصد مهندسان راه و ساختمان و معماری، ۱۴ درصد مهندسان صنایع شیمیایی، ۱۴ درصد مهندسان صنایع نفت و ۱۰ درصد مهندسان کشاورزی بوده‌اند. ^۲ اعضای کانون، فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های ایران و پس از آن به ترتیب فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های فرانسه، انگلستان و آلمان بودند.^۵

انجمن ماما‌های ایران که دارای نشریه نیز بود، در سال ۱۳۲۲ تشکیل شد. گرچه برخی مقالات علمی در نشریات انجمن منتشر می‌شد اما در آن سالها بیشتر یک انجمن صنفی به شمار می‌آمد. انجمن فیزیک ایران در بیان تاریخ انجمن می‌نویسد: «انجمن فیزیک ایران در سال ۱۳۱۰ تشکیل شد. بین سالهای ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ عده معدودی از فیزیکدانان با راهنمایی استاد دکتر محمود حسابی، جلساتی به عنوان جمعیت فیزیک و شیمی در آزمایشگاه فیزیک دانشکده علوم دانشسرایعالی تشکیل می‌دادند. فعالیت این عده بسیار محدود و منقطع بود و به تدریج و با گذشت زمان، با این که تعداد فیزیکدانان کشور از سال ۱۳۲۰ به بعد رو به افزایش بود، به دست فراموشی سپرده شد...»^۶

مجمع وکلای دادگستری، که یک مجمع صنفی بود، در سال ۱۳۰۰ از سوی دادگستری تشکیل شد. در سال ۱۳۱۵ به کانون وکلای دادگستری تبدیل شد ولی هنوز به دادگستری وابسته بود. اما در سال ۱۳۳۱، استقلال آن به تصویب رسید. این کانون نیز نشریه‌ای علمی منتشر می‌کرد.^۷

گرچه معدودی از انجمنهای گروه پزشکی، تاریخ تشکیل خود را، پیش از سال ۱۳۳۰، عنوان می‌کنند. اما از

انستیتو پاستور ایران، به عنوان اولین مرکز پژوهشی در سال ۱۲۹۹ تأسیس شد. بین تشکیل و گسترش سازمانهای آموزشی و پژوهشی نوعی توازی دیده می‌شود. اما گسترش مراکز پژوهشی کندتر از مراکز آموزشی صورت گرفته است. مؤسسه رازی در سال ۱۳۱۰ تشکیل شد و دو مرکز پژوهشی دیگر در گروه کشاورزی و علوم دام در فاصله سالهای ۲۰-۱۳۱۰ تشکیل شدند. گسترش مراکز پژوهشی نیز، مانند مراکز آموزشی در فاصله سالهای ۲۰-۱۳۱۰ کند شد. اما از سال ۱۳۳۰ و بویژه از سال ۱۳۳۵ به بعد شدت گرفت و در دهه‌های بعد ادامه یافت. تشکیل مراکز پژوهشی مربوط به علوم پایه و فنی و مهندسی دیرتر از سایر رشته‌ها صورت گرفت. بررسی تاریخ انتشار نشریات علمی و تخصصی نشان می‌دهد که گرچه انتشار این نشریات از قبل از سال ۱۳۰۰ شروع شده است اما گسترش آنها از سال ۱۳۳۰ به بعد و ابتدا در رشته‌های مربوط به گروه پزشکی، مدیریت، علوم انسانی، تربیتی و حقوق صورت گرفته است. از سال ۱۳۴۰ به بعد انتشار نشریات تخصصی علمی تقریباً در همه رشته‌های علمی نسبت به دهه قبل، رشد بیشتری پیدا کرد.

آمار دقیقی از گسترش نیروهای متخصص در رشته‌های مختلف علمی و در سالهای متفاوت بویژه قبل از دهه ۴۰ در دست نیست. اما یک بررسی نشان می‌دهد که در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵، درصد شاغلان دارای مدرک دانشگاهی (فوق دیپلم به بالا) به کل شاغلان ۱۰ ساله و به بالا، به ترتیب، ۱/۰۳، ۳/۰۴ و ۴/۵۲ بوده است، که نشاندهنده توان پایین جامعه از نظر نیروی متخصص است. از تاریخ تشکیل همه انجمنهای علمی در ایران، اطلاع دقیقی در دست نیست. اما به نظر می‌رسد، پیش از تشکیل انجمنهای علمی، انجمنهای صنفی که فعالیت علمی نیز داشته‌اند به وجود آمده‌اند.^۴ کانون مهندسين ایران در حدود سال ۱۳۲۰ به وجود آمد و نشریه آن از سال ۱۳۲۳ منتشر شد. تعداد اعضای کانون تا دی ماه ۱۳۳۹،

آنها در آیین نامه اصلاحی ثبت تشکیلات و مؤسسات غیر تجارتي، پیش‌بینی شود.

در بین انجمنهای علمی گروه علوم پایه که سوابقی از آنها به دست آمد، فقط جامعه شیمیدانهای ایران در سال ۱۳۳۴ تأسیس شد، بقیه انجمنهای علمی این گروه، با کمک وزارت علوم و آموزش عالی تأسیس شدند. از انجمنهای علمی گروه ادبیات و علوم انسانی فقط انجمن کتابداران ایران در سال ۱۳۴۵ تأسیس شد؛ سایر انجمنهای علمی این گروه با همکاری وزارت علوم و از سال ۱۳۵۲ به بعد تشکیل شدند. از انجمنهای گروه علوم اجتماعی، حسابداری و مدیریت، انجمن مدیریت در سال ۱۳۴۱ و انجمن روان‌شناسی در سال ۱۳۴۷ تأسیس شدند. دو انجمن دیگر این گروه در سال ۱۳۵۲ تأسیس شد. از سال ۱۳۴۰ به بعد تشکیل انجمنهای علمی و گسترش فعالیتهای علمی آنها بیشتر به چشم می‌خورد. در دی ماه ۱۳۴۷، استاد فقید، دکتر محسن هشترودی پیشنهاد تشکیل انجمن ریاضی ایران را مطرح می‌کند^۱. اما این انجمن در سال ۱۳۵۰ و با کمک وزارت علوم و آموزش عالی تشکیل شد. طرح تشکیل انجمنهای علمی و حمایت از آنها در سال ۱۳۴۹ از سوی وزارت علوم و آموزش عالی پیشنهاد شد و در چهارمین شورای هماهنگی دانشگاهها به تصویب رسید. انجمن فیزیک ایران، اولین انجمنی بود که پس از تصویب این طرح، با همکاری وزارت علوم، در سال ۱۳۴۹ تشکیل شد.

بهبود روش تدریس و تحقیق در دانشگاهها، ایجاد هماهنگی در فعالیتهای آموزشی و پژوهشی دستگاههای تابعه، فراهم ساختن موجبات تبادل نظر و برخورد عقاید اعضای هیئت علمی آموزش عالی، ایجاد تحرک در مؤسسات علمی کشور و فراهم کردن زیربنای لازم برای تحقیقات، از اهدافی بود که از سوی وزارت علوم برای تشکیل انجمنهای علمی عنوان شد.

از سال ۱۳۴۹ تا سال ۱۳۵۶، ۱۹ انجمن علمی با

انتشار نشریات و سایر فعالیتهای علمی آنها در این دوره اطلاعی در دست نیست و در صورتی نیز که فعالیتی داشته‌اند، فعالیت آنها استمرار نداشته است. تأسیس انجمنهای گروه پزشکی عمدتاً از نیمه دوم دهه ۱۳۳۰ شروع شد و انتشار نشریات آنها، به طور عمده، از دهه ۱۳۴۰ به بعد آغاز گردید. تشکیل انجمنهای گروه پزشکی، قبل از سایر گروههای علمی، با تعداد نیروی متخصص در این گروه، تقدم تأسیس رشته‌های پزشکی و وجود هویت صنفی در بین متخصصان گروه علمی مزبور قابل تبیین است. فعالیت بیشتر انجمنهای این گروه صنفی - علمی بوده است. در گروههای کشاورزی و علوم دام، علوم پایه و علوم انسانی، در دهه ۱۳۳۰ هیچ انجمنی تشکیل نشد^۲. از مجامع یا محافلی از استادان که در این رشته‌ها به طور خصوصی تشکیل می‌شده است، اطلاعی در دست نیست. از انجمنهای علمی گروه فنی و مهندسی، اولین انجمنی که با داشتن فعالیتهای صنفی به فعالیتهای علمی نیز می‌پرداخت انجمن نفت ایران بود که در سال ۱۳۳۷ تشکیل شد. سایر انجمنهای علمی این گروه در دهه ۱۳۵۰ و با همکاری وزارت علوم و آموزش عالی تأسیس شدند. گسترش انجمنهای علمی از سال ۱۳۳۵ به بعد، موجب شد که در سال ۱۳۳۷، برای اولین بار چگونگی و شرایط ثبت

بررسی سازمانهای نظیر در جهان، طرح اولیه اسانامه‌ای را تهیه کرد که در جلسه عمومی رؤسای برخی از انجمنهای علمی که در اسفند ماه سال ۱۳۵۳ در وزارت علوم تشکیل شد، به بحث گذاشته و پس از بررسی، اسانامه سازمانی که به نام شورای ملی انجمنهای علمی ایران نامیده شد به تصویب رسید. تا سال ۱۳۵۸، عضویت ۴۰ انجمن علمی، در شورای مالی ثبت شد. آخرین هیئت اجرایی شورا تا خرداد ماه سال ۱۳۶۰ به کار خود ادامه داد و در این تاریخ عملاً فعالیت شورا متوقف شد.

تشکیل انجمنهای علمی پس از انقلاب اسلامی نیز ادامه یافت به طوری که از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۶۹ تعداد ۱۴ انجمن علمی در گروه غیرپزشکی تشکیل شد. از انجمنهای جدیدی که پس از انقلاب اسلامی در گروه علوم پزشکی تشکیل شدند، اطلاع دقیقی به دست نیامد. تنها اطلاعی که حاصل شد این بود که پس از انقلاب تا سال ۱۳۶۹ تعداد ۱۳ انجمن علمی در گروه مذکور توانستند از وزارت کشور پروانه فعالیت بگیرند. تا این سال تعداد ۱۶ انجمن دیگر گروه علوم پزشکی تقاضای صدور پروانه فعالیت کردند که بررسی تقاضای آنها به دلیل تغییر مرجع صدور مجوز، به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی واگذار شد.

مشکلات انجمنهای علمی در ایران:

مشکلات انجمنهای علمی از مشکلات عام جامعه علمی جدا نیست. ارتباط مشکلات انجمنهای علمی با مشکلات سایر سازمانهای علمی از این واقعیت ناشی می‌شود که انجمنهای علمی محصول تعاملی هستند که بین عواملان نقشهای علمی که در مراکز و مشاغل مختلف به کار و فعالیت علمی اشتغال دارند، برقرار می‌شود. در عین حال، انجمنهای علمی ویژگیهای خاص خود را نیز دارند و با قوام و دوام بیشتر، هویت نسبتاً مستقل و سیر تحولی خاص خود را می‌یابند. بی‌تردید بررسی مشکلات انجمنهای علمی

همکاری وزارت مزبور تشکیل شد. تا سال ۱۳۵۷، در مجموع ۷۸ انجمن علمی در گروههای مختلف علمی فعالیت داشتند که از این تعداد، ۴۳ انجمن در گروه علوم پزشکی، ۱۳ انجمن در گروه علوم پایه، ۷ انجمن در گروه کشاورزی و علوم دام، ۶ انجمن در گروه فنی و مهندسی، ۵ انجمن در گروه ادبیات و علوم انسانی و ۴ انجمن در گروه علوم اجتماعی و مدیریت قرار می‌گرفتند.

تشکیل شورای ملی انجمنهای علمی ایران

نیاز به تشکیل سازمانی که انجمنهای علمی در آن متشکل شوند و به طور هماهنگ فعالیت کنند، از حدود سال ۱۳۵۱، به طور مستقل و به موازات یکدیگر، از طرف تعدادی از انجمنهای علمی از یک سو و وزارت علوم و آموزش عالی از سوی دیگر، احساس شد و فعالیتهای لازم برای تدارک مقدمات تشکیل آن آغاز گردید^{۱۰} انجمنهای علمی پس از تشکیل یک جلسه عمومی و انتخاب اعضای هیئت مؤسس برای تهیه اسانامه و تصویب آن در مجمع عمومی و انجام انتخابات هیئت رئیسه برای به ثبت رساندن سازمانی که به نام «اتحادیه انجمنهای علمی ایران» نامیده شده بود اقدامات خود را آغاز کردند. برخی شواهد نشان می‌دهد که حدود ۲۰ انجمن علمی، مؤسس اتحادیه انجمنهای علمی ایران بودند. از سوی دیگر وزارت علوم و آموزش عالی با دعوت از رؤسای انجمنهای علمی و انتخاب یک هیئت پنج نفره برای تهیه مقدمات تشکیل سازمان مشابهی اقدام کرد. مجمع عمومی اتحادیه انجمنهای علمی ایران پس از اطلاع از نظر وزارت علوم و آموزش عالی و اقداماتی که در این زمینه در جریان بود، تصمیم گرفت در مورد تشکیل یک سازمان ملی همکاری کند و در صورتی که سازمان مناسبی تشکیل شد، فعالیتهای اتحادیه به نفع سازمان جدید متوقف شود. هیئت منتخب مؤسس شورا، با

۱. مشکلات و موانع قانونی:

یکی از مشکلات انجمنهای علمی در ایران، دشواریهای قانونی بوده است. ریشه موانع قانونی در این واقعیت نهفته است که در ایران به طور سنتی، نسبت به سازمانهای غیردولتی با بدگمانی و تردید نگاه می‌شده است و فعالیتی را که زیر نظر و در کنترل دولت نبوده است کمتر قبول داشته‌اند. ضمناً ساخت و بافت استبدادی به راحتی به تشکلهای، ولو تشکلهای علمی اجازه فعالیت نمی‌داده است. در قانون تجارت مصوب سال ۱۳۱۱ نامی از انجمنهای علمی برده نشده و در آن زمان انجمن علمی نیز وجود نداشته است.

بر اساس آیین‌نامه اصلاحی بند تشکیلات و مؤسسات غیرتجارتی، مصوب سال ۱۳۳۷، «مؤسساتی که مقصود از تشکیل آنها جلب منافع و تقسیم آن بین اعضای خود نباشد» برای به ثبت رسیدن باید از شهربانی اجازه داشته باشند. این آیین‌نامه از سال تصویب تا حدود سال ۱۳۵۹ بر انجمنهای علمی اعمال می‌شده است. در سال ۱۳۶۰ با تصویب «قانون فعالیت احزاب، جمعیتها و انجمنهای سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیتهای دینی شناخته شده»، انجمنهای علمی نیز بدون دلیل در شمول این قانون قرار گرفتند. بررسی این قانون نشان می‌دهد که قانون مزبور صرفاً ناظر بر فعالیتهای احزاب، جمعیتها و انجمنهای سیاسی و صنفی است و نه انجمنهای علمی. زیرا انجمنهای علمی سازمانهایی غیرسیاسی، غیرانتفاعی و غیرصنفی هستند. در تمام این سالها، مشکل صدور پروانه فعالیت برای انجمنهای علمی، در رأس همه مشکلات آنها قرار گرفته بود. تا اینکه بر اساس مصوبه سال ۱۳۷۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی، اختیار صدور مجوز تأسیس و پروانه فعالیت انجمنهای علمی بر حسب مورد به سه وزارتخانه فرهنگ و آموزش عالی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و فرهنگ و ارشاد اسلامی سپرده شد. در فاصله سالهای ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۹، در میان انجمنهای علمی مورد تأیید

به گونه‌ای انتراعی و جدا از ارتباط موجود آنها با سایر مشکلات علمی، ریشه‌های اصلی را پنهان نگه می‌دارد و ما را به نتایج درست مبتنی بر واقعیت رهنمون نمی‌شود.

موانع و مشکلات مؤسسات پژوهشی کشور در بخش دولتی، در تحقیقی که در سال ۱۳۶۹، انجام گرفته، منعکس شده است.^{۱۱} نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که:

۱. مراکز تحقیقاتی کشور ما از نظر کمبود نیروی انسانی و متخصص بویژه نیروی متخصص در سطح دکترا در مضیقه‌اند و بنابراین کارایی لازم را ندارند.

۲. محققان موجود در این مراکز، از نظر مالی و شغلی تأمین نیستند، از شرایط کاری خود ناراضی هستند و از نظر علمی به بازآموزی و کارآموزی نیازمندند.

۳. محققان اگر امکان یابند، کار تحقیق را رها می‌کنند زیرا این کار برای آنها انگیزه‌های مادی و معنوی لازم را ندارد.

۴. از نظر نیروی پژوهشگر، ارتباط و همکاری کافی بین محققان و نیز بین مراکز تحقیقاتی، اجرایی و صنعتی وجود ندارد.

۵. برنامه‌ریزی تحقیقاتی وجود ندارد و تحقیقات از کیفیت لازم برخوردار نیستند، زیرا مدیران با کیفیت تحقیق بیگانه‌اند و به کمیّت بیش از کیفیت بها می‌دهند.

مسائل و مشکلات محققان در ۱۰۵ یا ۱۰۶ مرکز پژوهشی، به مسائل و مشکلات کل نیروی محقق جامعه قابل تعمیم است. همین نیروها هستند که باید انجمنهای علمی را تغذیه کنند. به نظر می‌رسد یکی از مشکلات اصلی انجمنهای علمی در جذب نیروی محقق و جلب مشارکت فعال آنان، در این واقعیت نهفته است که اولاً تعداد محقق با مدارک بالای تخصصی در ایران اندک است و همین تعداد اندک نیز مشاغل متعددی دارند. نیروهای محقق از نظر مالی تأمین نیستند و تلاش معاش، امکان صرف وقت در «امور اضافی» را به آنها نمی‌دهد.

جدای از این مسائل، مشکلات انجمنهای علمی از چند بُعد قابل بررسی است:

انجمنهای علمی برای اعضا جذابیت ندارد. بررسیها نشان می‌دهد که انجمنهای علمی قائم به گروه معدودی از افراد متخصص هستند. با خسته شدن، کناره‌گیری، فوت و یا هر دلیل دیگر و متوقف شدن فعالیت آنها، انجمن دیگر قادر نیست به فعالیتهای خود ادامه دهد. عدم استمرار فعالیت انجمنهای علمی در ایران در همین نکته نهفته است. حتی در انجمنهای علمی فعال، میزان مشارکت اعضا در امور انجمن بسیار پایین است. در هر انجمن گروهی معدود، که هسته فعال علمی انجمن هستند، آن را به تناوب اداره می‌کنند.

یادداشتها

1. Dr. John P. Dickinson, *science and scientific researchers in modern society*, Unesco, 1986.
2. Rose and Rose, *science and society*, 1969.
3. *World of learning*, 1991.
۴. انجمنهای فرهنگی سابقه قدیمی‌تری دارند، اما در شمول انجمنهای علمی قرار نمی‌گیرند.
۵. سالنامه کانون مهندسين ايران، ۱۳۳۹.
۶. انجمن فیزیک ایران، تاریخچه و فعالیتها.
۷. کانون وکلای دادگستری، شماره پیاپی ۳۹، سال ششم، شماره ۳، ۱۳۳۳.
۸. انجمن یوشیمی ایران در سال ۱۳۳۶ تشکیل شد. این انجمن، هم در گروه علوم پزشکی و هم در گروه علوم پایه قرار می‌گیرد.
۹. دانشکده ریاضی دانشگاه صنعتی اصفهان، یک ریاضی، جلد سوم، شماره اول، بهار ۱۳۶۷.
۱۰. گزارش هیئت اجرایی موقت شورای ملی انجمنهای علمی ایران به نخستین شورای مرکزی، ۱۳۵۶/۳/۱۶.
۱۱. وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز سیاست علمی و پژوهشی، مؤسسات پژوهشی کشور (بخش دوشی)، اسفند ماه ۱۳۶۹.

«وزارت علوم و آموزش عالی» در پیش از انقلاب اسلامی، از ۴ انجمن گروه مهندسی، هر ۴ انجمن؛ از ۵ انجمن گروه ادبیات و علوم انسانی، هر ۵ انجمن؛ از ۳ انجمن گروه علوم اجتماعی، هر ۳ انجمن؛ از ۱۳ انجمن گروه علوم پایه، ۱۱ انجمن و از ۵ انجمن گروه کشاورزی، ۳ انجمن فعالیتشان متوقف شد.

۲. انجمنهای علمی و مشکلات مالی:

کمکهای دولتی، حق عضویت اعضا و فروش نشریات از منابع درآمد انجمنهای علمی در ایران هستند. بررسی انجام شده نشان می‌دهد که حق عضویت اعضا و درآمد ناشی از فروش نشریات سهم مهمی در تأمین هزینه انجمنهای علمی ندارد. این امر بویژه در مورد انجمنهای علمی فعال که هزینه آنها، همراه با افزایش فعالیتهای علمی آنان زیاد می‌شود، صادق است. همه انجمنهای علمی فعال یکی از مشکلات خود را مشکلات مالی ذکر کرده‌اند.

۳. انجمنهای علمی و فضای فیزیکی:

انجمنهای علمی گروه غیرپزشکی، هیچیک محل استقرار مستقلی ندارند. برخی از انجمنها توانسته‌اند در این یا آن سازمان اتاقی بگیرند ولی این فضا برای آنها کافی نیست. انجمنهای علمی به کتابخانه و تجهیزات مناسب فعالیتهای علمی و پرسنل نیاز دارند. تا انجمنهای علمی در محل مناسبی استقرار نیابند و کارکنان ثابت نداشته باشند، سازمان نمی‌یابند.

۴. انجمنهای علمی و مشکل پذیرش مسئولیت:

پذیرش مسئولیت یک کار سخت در گذشته، نتیجه‌ای جز خستگی و کناره‌گیری برای بیشتر مسؤلین انجمنهای علمی به دنبال نداشته است. لذا حتی فعال‌ترین انجمنهای علمی از این نظر با مشکل مواجه بوده‌اند. پذیرش مسئولیت در